

Pedagogia sistèmica: un canvi de mirada*

Leticia Deniau Solanas, Marta Reolid Sanz,
Verònica Rosell Marín, Eva Tarragó Revés

Escola Joan Miró de Miami Platja (Mont-roig del Camp)
e3012095@xtec.cat

Resum: *En aquest article us presentem els projectes d'aplicació basats en els principis de la pedagogia sistèmica dirigits als alumnes i les seves famílies.*

Aquestes propostes, plenes d'amor, ens han permès apropar el sistema escolar als sistemes familiars i afavorir la dignificació de les arrels, la identitat i els vincles dels alumnes.

Els resultats de l'aplicació d'aquests projectes evidencien una millora en les relacions personals de confiança i respecte entre les famílies i els docents, i això es reflecteix en l'èxit dels nostres alumnes.

Paraules clau: *pedagogia sistèmica; educació emocional; família; vincles; mirada integradora.*

Abstract: *In this article we show you the application projects based on the Systemic Pedagogy premises aimed at our pupils and their families.*

These proposals, full of love, have allowed us to approach the school system to familiar systems, encouraging the dignifying of the family roots, the identity and pupils links.

The results of the projects application show an improvement in relationships based on trust and respect between families and teachers and this reflects in our pupils success.

Keywords: *systemic pedagogy; emotional education; family; links; integrating viewpoint.*

* Agraïments al nostre sistema familiar: avis, pares, germans... Gràcies a vosaltres som qui som, aquí i ara. A totes aquelles persones que ens acompanyen en el camí de la transformació personal i professional. A la tribu de la nostra escola.

1. Introducció

En el món complex d'avui, és imprescindible treballar actituds i valors que contribueixin a la convivència, al respecte i al benestar dels alumnes per tal que siguin feliços.

Amb aquest objectiu neixen els nostres projectes a partir de la mirada que ens aporta la pedagogia sistèmica.

A l'hora de realitzar aquest treball ens centrem en la pregunta: com millorem la vinculació entre els alumnes i generem ponts de confiança?

1.1 Quines aportacions donen força al nostre projecte?

Les aportacions de Bert Hellinger són les que, com a docents sistèmics, respectem, seguint els ordres de l'amor i els ordres de l'ajuda (Hellinger, 2012).

Els *ordres de l'amor* són el dret a la pertinença, la jerarquia i l'equilibri entre donar i rebre.

- El *dret a la pertinença* fa referència al primer sistema al qual pertany l'alumne: el sistema familiar, en què s'estableix un vincle primari que perdura en el temps. El lloc que ocupa en el seu sistema ha de ser reconegut per donar-li la seguretat necessària.
- La *jerarquia* en el sistema familiar és el lloc que s'ocupa en funció del temps. Els que arriben a la vida primer tenen preferència sobre els que hi arriben més tard. L'escola ha de donar, des del cor, un lloc a cada alumne, tenint en compte qui és el gran i qui és el petit.
- L'*equilibri entre donar i rebre* en els sistemes sorgeix de la tendència i la necessitat d'equilibrar-se. Primer es rep, per després poder donar.

Els *ordres de l'ajuda* són una eina bàsica per no desordenar-nos. En el sistema educatiu, el docent es fa càrrec de la seva responsabilitat des del seu lloc, sense ocupar el lloc de la família respecte a l'alumne, i dignifica, així, les arrels familiars.

La teoria general de sistemes de Ludwig von Bertalanffy (1976) té en compte la interrelació dels sistemes. Com a docents, hem de donar es-

pai a tots els sistemes que intervenen en l'aprenentatge de l'alumne: família, escola, mestres, administració i grup classe. Aquesta teoria es basa en l'enfocament constructivista mitjançant un procés en el qual interaccionen els diferents sistemes per tal que l'alumne construeixi els seus propis coneixements.

1.2 Què volem aconseguir?

El nostre projecte té l'objectiu de:

- Crear vincles família-escola
- Dissenyar activitats d'educació emocional sistèmica
- Afavorir la cohesió de grup
- Integrar els hemisferis cerebrals i prioritzar les funcions holístiques de l'hemisferi dret

1.3 Com ho hem fet?

El treball s'ha dut a terme des de diferents eixos per tal de fer un acompanyament amorós, incloent-hi els sistemes que formen part de l'alumne (família, escola i aula) i partint del canvi de mirada que ens aporta la pedagogia sistèmica (Traveset Vilagínés, 2007).

Els eixos prenen vida a partir dels diferents projectes:

- Lèxit compartit: espai de trobada família-escola
- Històries per créixer
- *The present*
- Banda sonora de vida

2. Contextualització

El projecte l'hem desenvolupat a l'escola Joan Miró, situada a la població costanera de Miami Platja (Mont-roig del Camp). El centre va ser inaugurat a l'octubre de 1989 i les famílies que el configuren són molt diverses.

A l'escola hi assisteixen uns 320 alumnes agrupats en dues línies i l'equip docent està format per 26 mestres.

Una part dels mestres de l'escola ens hem format en pedagogia sistèmica, i a partir d'aquest canvi de mirada hem creat un grup de treball

dins del Pla de formació de zona per desenvolupar diferents projectes que afavoreixin els ponts de confiança i millorin els vincles.

3. Desenvolupament dels projectes

3.1 L'èxit compartit: espai de trobada família-escola

Tenint en compte que l'escola és un sistema en què es configuren altres sistemes, entre els quals els familiars, cal enfortir els vincles entre tots els protagonistes de la comunitat educativa, fet clau a l'hora de marcar objectius comuns i donar eines i estratègies als nostres alumnes.

La nostra experiència com a docents evidencia que el vincle entre família i escola, en els darrers anys, ha viscut moments de feblesa i desconfiança. Per una banda, les famílies han fet l'escola l'única responsable de l'educació dels seus fills/es i, per altra banda, l'escola ha acceptat aquesta responsabilitat, de manera que ha deixat de costat la importància de les famílies i com aquestes entenen l'educació i ha desdibuixat el camí que ens porta a un mateix lloc: l'èxit al llarg de la vida.

Les escoles hem de dirigir els nostres esforços a potenciar el sentiment de pertinença de les famílies al centre posant a l'abast mecanismes i processos que afavoreixin una major inclusió. Aquesta, en la mesura que augmenti, incrementarà el nivell d'intensitat de les aliances i l'èxit dels alumnes (Parellada Enrich, 2012).

El treball de recerca "L'èxit compartit" es basa en la investigació en l'àmbit de les famílies. L'observació i la documentació aportada ajudaran a conèixer els resultats que pot tenir l'aplicació de la mirada de la pedagogia sistèmica en la millora

de les relacions personals, dins la confiança i el respecte entre les famílies i els docents.

Els elements que intervenen en el nostre sistema educatiu són els alumnes, els mestres, les famílies, l'administració..., que, en contacte constant amb l'entorn, donen lloc a una xarxa, a un sistema que interacciona amb altres sistemes. La nostra tasca és conèixer els diferents sistemes familiars i donar el seu lloc als alumnes perquè puguin avançar en els seus aprenentatges.

Els sistemes segueixen les lleis generals de pertinença, equilibri, ordre i jerarquia. La relació intergeneracional que s'estableix a l'escola entre les famílies i l'equip docent ens parla de l'autoritat, dels límits i del lloc que correspon ocupar a cadascú, a més de les pròpies funcions. I nosaltres, com a professionals de l'educació, hem de fer un canvi de mirada i reconèixer que a les famílies els correspon el primer lloc en l'educació dels seus fills i filles, premissa clau per no ocupar, els mestres, el lloc dels pares pensant que som millors que ells i evitar el judici.

La nostra tasca consisteix a ajudar que tot aquest engranatge funcioni, tenint en compte el sistema al qual pertany l'alumne (família) i com aquest es relaciona amb el sistema educatiu, ple de factors emocionals que influeixen en l'aprenentatge i sobretot en el vincle que s'estableix amb el mateix alumne i, de retruc, amb la família.

L'equip docent ha de reconèixer, des del cor, que els alumnes pertanyen a un sistema familiar, que és el primer i al qual demostren fidelitat. Per aquest motiu cal treballar des de l'aula protocols d'acollida, rituals, etcètera.

L'escola ha de donar, des del cor, un lloc a cada alumne, tenint en compte qui és el gran i qui és el petit. L'equip docent, segons la seva responsabilitat, ha d'ocupar el seu lloc perquè ho pugui fer l'alumne, sempre pensant si les nostres actuacions sumaran o restaran, amb la premissa que fer poc des del propi lloc serveix de molt.

En l'àmbit educatiu és important l'equilibri entre desiguals. El gran, el mestre, dona energia, alegria, etcètera, sense esperar res a canvi i sense tenir cap expectativa en els alumnes.

El projecte basa la seva recerca i el seu objecte d'estudi en les famílies, concretament en les dels dos grups de cinquè de primària, mitjançant tro-

bades fora d'horari escolar d'una hora i trenta minuts per sessió. Aquestes s'estructuren en tres moments: activació i connexió amb el grup de trobada, desenvolupament de les activitats i tancament de la sessió.

Les activitats incloses dins el pla d'actuació es desenvolupen tenint com a referent un dels principis bàsics de la pedagogia sistèmica, basat en el reconeixement del paper fonamental de les famílies en l'educació dels seus fills: primer, la família (pare i mare); segon, els alumnes (fills i filles), i tercer, l'equip docent. Aquesta nova mirada ajudarà a activar i millorar les relacions entre l'equip docent i la família, de manera que es crearan noves aliances.

El pla d'actuació s'ha dut a terme amb la creació d'un grup de treball autoritzat pel Departament d'Ensenyament (Pla de formació de zona) al llarg del curs 2014-2015. Aquest grup, format per cinc membres de l'equip docent del mateix centre (tutores de cinquè, especialista de música, especialista d'anglès i directora), ha utilitzat el treball de camp (activitats, enquestes, entrevistes i converses) com a eina bàsica de recerca mitjançant una metodologia d'acció, observació, anàlisi i valoració de resultats.

Tal com diu la teoria general de sistemes, el món està format per sistemes dins d'altres sistemes que s'influeixen els uns als altres. Així, també els participants de les famílies de cinquè, que són pares i mares d'altres alumnes de l'escola, han posat en el camp la informació necessària per provocar petits canvis significatius i apreciables en altres àmbits diferents de l'escola, com la convivència o l'acollida, informació que es complementa amb l'aplicació d'altres eines i estratègies de la pedagogia sistèmica per part del grup de treball.

El contacte amb les famílies i els alumnes de l'escola, al llarg d'aquesta experiència, ens ha ofert la possibilitat de percebre les seves reaccions emocionals i corporals i ens ha permès donar importància a petits detalls que en la nostra feina docent ens passen, sovint, desapercibuts. Aquest fet ens ha fet fluir el sentiment de trobar sentit a la vida a nivell personal, ja que aquest tipus de sensacions connecten amb el propi sistema familiar i creen una sensació d'apoderament.

També ens ha fet trobar sentit a tot allò que fem professionalment i fer un canvi de mirada definitiu en tot allò relacionat amb l'educació.

L'aprenentatge en relació a aquesta experiència desperta nous reptes de futur a nivell personal i professional i crea la necessitat de continuar amb la formació en el camp de la pedagogia sistèmica per completar el treball interior que ajudarà a fluir a la vida. Professionalment, permet obrir la pròpia caixa d'eines per continuar aquest treball amb les famílies, els alumnes i altres membres de la comunitat educativa per millorar, així, la fluència de la vida a l'escola.

3.2 Històries per créixer: la tutoria

A les tutories es posa la mirada en la cohesió grupal a través de tres blocs, identitat, arrels i vincles, per tal d'afavorir un ambient amorós entre els alumnes on tots tenen el seu lloc. La idea és prendre consciència que tots són essencials i importants per al funcionament del grup.

Es tracta d'una proposta plena d'amor on es generen atmosferes de benestar, pertinença i cohesió grupal a partir de la mirada integradora de la pedagogia sistèmica.

Així neix el projecte "Històries per créixer", en què les diferents propostes fan créixer els nostres alumnes en les seves històries de vida i els permeten enriquir-se per viure-la. Els objectius que es persegueixen són:

- Millorar el coneixement d'un mateix i dels altres
- Millorar la cohesió grupal: concepte de tribu i pertinença
- Conèixer les pròpies arrels per tal d'acceptar i donar lloc al cor a les històries familiars i al seu sistema
- Donar importància a les històries de vida personals

També s'hi integren aspectes d'educació emocional sistèmica, per reconèixer emocions, empatitzar amb els companys, gestionar conflictes (figura dels mediadors) i treballar en equip. Paral·lelament, també s'hi inclouen les famílies mitjançant les seves visites i tenint en compte la mirada de respecte i confiança mútua.

En el treball de la identitat, els alumnes es reconeixen i valoren a nivell personal (autoestima), alimenten el seu sentiment de pertinença i fomenten la capacitat de prendre decisions i respectar els altres. Les activitats realitzades són: “La maleta viatgera” (per conèixer els gustos i interessos personals a partir d’objectes) i “El meu nom” (per conèixer la història del propi nom).

En el bloc de les arrels, cada alumne reconeix el lloc que ocupa en el seu sistema, veu l’ordre i la jerarquia i rep força per créixer. Les activitats que es desenvolupen són: “La meua família” (per representar i expressar les persones que en formen part i investigar, també, sobre l’arribada al món), “El genograma” (per plasmar l’ordre de jerarquia del nostre sistema), “El meu pare i la meua mare” (per reconèixer el que rebem) i “El meu cor” (per representar les imatges internes de les persones que estimem).

Amb les històries de vida els alumnes afavoreixen els vincles entre ells. Així, ens connectem entre nosaltres com a individus de la tribu i es generen situacions de cooperació, expressió, amistat i coneixença. Les activitats més rutinàries són: la benvinguda matinal (on compartim històries o fem meditació, massatges o exercicis de cinesiologia, per fer una bona acollida i afavorir l’inici d’un dia agradable); la mediació, per resoldre situacions de la vida quotidiana; la bústia de classe, per expressar pensaments i arribar a acords, i la figura de l’observador. Com a altres activitats de vida, les activitats “Camí a l’escola” i “El meu temps de vida” ajuden a prendre consciència del pas del temps.

Amb aquest treball els alumnes s’han fet grans. Un creixement en la pròpia identitat, en les arrels i els vincles. Junts hem format una educació més humanitzada.

3.3 The Present: educació en valors

La idea del projecte que porta com a nom “The present” té un doble sentit: per un costat, representa la idea de descobrir el regal que cadascú guarda dins seu i, per l’altre, fa referència al moment present: l’aquí i l’ara.

Aquest projecte està centrat en l’àrea de valors cívics i socials, que incita a la reflexió i proposa

aprenentatges relatius a la dignitat personal, el respecte als altres i els valors socials en la convivència. En primer lloc, l’objectiu és que cada alumne adquireixi les **competències** necessàries per construir un **autoconcepte** ajustat i una bona **autoestima** per tal de prendre iniciatives responsables i viure amb dignitat i ser feliç.

Un cop elaborada la seva identitat personal, l’infant està preparat per reconèixer l’altre. Per fer-ho s’indueix a l’empatia, al respecte i a la tolerància cap a les altres persones i es proposen elements relacionats amb les habilitats necessàries per relacionar-se i actuar d’acord amb els drets i deures humans fonamentals.

Una vegada que l’ésser humà és capaç de conèixer-se i acceptar-se alhora que comprèn i respecta els altres, pot assumir la complexitat de la *convivència social*. En aquest moment, s’estimulen actituds que propiciïn la interdependència positiva, la cooperació i la solidaritat d’acord amb els valors, drets i deures.

La fusió: partint de la idea que la unió fa la força, s’han englobat els eixos en què se sustenta la pedagogia sistèmica en els blocs que ens presenta el currículum de l’àrea de valors cívics i socials.

TREBALL DEL JO	TREBALL DEL JO I ELS ALTRES	TREBALL DEL JO, ELS ALTRES I EL MÓN
- Aprendre a ser i a pensar de manera autònoma. - Aprendre a actuar de manera autònoma i coherent.	- Aprendre a conviure.	- Aprendre a ser ciutadans responsables en un món global.
IDENTITAT - ARRELS	ARRELS - VINCLES	ALES

Com ho posem en pràctica?

Partim d’activitats pensades i elaborades sempre des de la vivència dels alumnes, en primera persona. Apareixen de la mà d’un fil conductor, una caps de regal, que ens acompanya en cada sessió per portar-nos un missatge misteriós. El missatge és l’explicació de l’activitat que es durà a terme en aquella sessió.

Les activitats se centren en els diferents blocs:

TREBALL DEL JO (IDENTITAT):

“Arbre, casa i família”, “El meu nom, el meu retrat (com em veig?)”, “Als meus ulls veig”, “Jo i el meu cos”.

- Identificació i autogestió de les emocions i els sentiments propis.
- Estratègies per a l'autoconeixement i l'autoestima.
- Identificació dels trets personals d'identitat.
- Habilitats de pensament relacionades amb l'ètica: causa-efecte, mitjà-finalitat, relació part-tot.
- Estratègies per al diàleg: l'argumentació, la contraargumentació i les proves.
- Expressió d'opinions i judicis de manera assertiva mitjançant la conversa, la discussió i el debat.
- Habilitats personals: autonomia, autenticitat i resiliència.
- Valoració de l'esforç i la motivació.

TREBALL DEL JO I ELS ALTRES:

“Als teus ulls veig”, “M'agrada de tu”, “Les emocions”, “Melmelada dels bons moments”.

- Identificació de les emocions i els sentiments dels altres, empatia.
- Habilitats socials: agraïment, disculpa, elogi, empatia i assertivitat.
- Actituds de cooperació, solidaritat i altruisme.
- Valoració de l'amistat: estimació, confiança, lleialtat i manteniment del compromís.
- Actitud de sensibilitat, respecte i tolerància envers els altres i la seva diversitat.

- Actituds que contribueixen al benestar emocional del grup.
- Convivència en els diferents àmbits propers: la família, l'aula, el grup d'amics...

TREBALL DEL JO, ELS ALTRES I EL MÓN:

“Amor incondicional”, “Farmaciola per a cures emocionals”.

- Valorar l'amor universal per sobre dels judicis.
- Hàbits cívics en els diversos àmbits relacionals (intergeneracionals, veïnals...).
- Valoració de la igualtat de drets d'homes i dones en qualsevol àmbit.
- Identificació i rebuig de les causes que provoquen situacions de marginació, discriminació i injustícia social en l'entorn local i en el món.
- Convivència entre els diversos grups ideològics, culturals i religiosos en els diferents àmbits globals: el poble, el barri, la ciutat, el país, el món...

3.4 La banda sonora de vida: àrea de música

Des de l'àrea de música es proposa el projecte “La banda sonora de vida”. L'objectiu d'aquesta proposta de treball és aproximar el currículum de música, amb la intenció d'incloure els dos hemisferis del cervell, les intel·ligències múltiples i la mirada sistèmica.

L'objecte d'estudi d'aquesta proposta es treballa a partir de dos eixos: música i cervell i música i emocions.

3.4.1 MÚSICA I CERVELL

La música és un llenguatge comprensible per al cervell humà, però és més que un idioma, ja que no és únicament mental. És un llenguatge que es compon de tot el nostre ser i la comunicació de totes les dimensions humanes. La música ens entreté, ens ajuda a desconnectar de la realitat i ens fa somiar; ens transporta a altres mons i juga amb els nostres ideals i somnis més profunds fent-los realitat en els nostres sentits per uns segons. Però també sincronitza els nostres cors, de manera que afavoreix els vincles d'un grup.

A més a més dels sistemes propis i característics de la percepció auditiva, els estímuls musicals activen altres zones del cervell: les que regulen el sistema motor (cerebel), les relacionades amb les emocions (sistema límbic) i les que inclouen els processos cognitius com l'atenció, la memòria i el pensament.

Les àrees cerebrals que s'activen amb les emocions i la música són gairebé les mateixes; la música impacta directament en el sistema límbic, seu de les nostres emocions, sense passar pel filtre de la nostra part més conscient, que està relacionada amb el neocòrtex.

En la meua proposta de treball "La banda sonora de vida" es pretén donar lloc als diferents cervells: cervell reptilià, cervell mamífer i cervell humà.

Cervell reptilià: és el cervell primitiu, responsable de les funcions metabòliques vitals. La música intervé directament en aquest cervell mitjançant la respiració, el ritme cardíac i els calfreds musicals.

Cervell mamífer o visceral: l'evolució d'aquest cervell va permetre als animals experimentar i expressar emocions. Les diferents parts que conformen el sistema límbic estan relacionades amb la memòria, l'aprenentatge i les experiències. Res no s'aprèn si no té un impacte emocional important per a nosaltres. Evocar records passats mitjançant la música ens connecta amb uns aprenentatges i uns records emocionals profunds.

Cervell humà o reflexiu: conegut també com a neocòrtex o còrtex cerebral. Es correspon amb la part evolutiva més recent, encarregada de les funcions executives, pensants i planificadores.

La part més racional de la música, la cognitiva, descriptiva i tècnica, activaria aquest cervell.

Activació dels dos hemisferis mitjançant la música

Hemisferi esquerre: s'ocupa de la lectura i escriptura i de la comprensió i producció del llenguatge parlat. Intervé en els processos aritmètics de càlcul i de ritme musical. És el cervell planificador, el metòdic i analític, el que classifica i organitza la informació, el que s'ocupa del detall i adopta conclusions basades en la lògica. Estableix constantment un diàleg entre el nostre món interior i l'exterior i, segons la neurobiòloga Jill Bolte (2009), processa la informació seqüencialment.

Hemisferi dret: s'ocupa de la percepció espacial, de la música, de la intuïció, de la imaginació i de la creativitat. Es relaciona amb les habilitats artístiques i musicals. És dominant en les tasques no verbals, processa la comprensió de la melodia i la percepció dels tons i el timbre, així com del contingut emocional del llenguatge (prosòdia).

3.4.2 MÚSICA I EMOCIONS

Des del punt de vista tècnic, podríem considerar que intervenen dues energies: la música (ones mecàniques, energia acústica) i l'ésser humà (matèria, energia). Així doncs, hauríem de tenir en compte les propietats o característiques tant de la font d'origen (vibració) com del receptor (ésser humà).

Quant als receptors (tots aquells que reben la vibració acústica), estan influenciats per l'entorn en què han crescut i que ha configurat la seva personalitat. L'òrgan de percepció, el nostre cervell, respondrà i generarà canvis bioquímics que es traduiran en una diversitat de reaccions físiques i psíquiques. La música es filtra a través de les nostres experiències personals i culturals. És molt probable que una melodia, uns sons, uns acords, despertin determinats records, ja que afecten directament la nostra dimensió emocional.

Les arts, especialment la música, són elements del món físic exterior connectats potentment amb el nostre món interior. Interpretar, crear o

escoltar música obre un camí directe cap a les nostres realitats més internes. Per tant, la música és una bona eina de viatge interior, a més d'una bona acompanyant per recórrer els camins de la consciència que ens permet descobrir noves realitats.

La banda sonora de vida

Aquesta proposta està dividida en dues parts. Per començar, els nens i nenes, amb l'ajuda de la família, escolliran fotos importants de la seva vida per crear una línia cronològica des de la gestació fins a l'edat actual. Amb aquestes fotos elaboraran una presentació creativa (un fotograma), que a poc a poc aniran compartint amb la resta de la classe.

La segona part d'aquesta proposta consisteix que els nens parlin amb els seus familiars i que aquests els ajudin a escollir cançons importants de cada etapa rellevant contemplada al fotograma.

Alguns exemples són les cançons que escoltava la mare quan encara eren a la panxa, cançons que els pares els cantaven quan eren nadons, cançons que han escoltat tots plegats per festes, cançons importants de la família, cançons del país d'origen, etc.

Amb tot això es pretén elaborar un petit vídeo on sortiran els diferents moments escollits per l'alumne al fotograma, les fotos de l'exposició i les cançons que alumnes i familiars han escollit, amb l'objectiu de crear la banda sonora de vida de cada alumne.

Aquesta proposta, malgrat tenir una clara intencionalitat, està oberta per adaptar-se a diferents suggeriments que puguin sorgir a l'aula i s'anirà reconduint i adaptant a mesura que es posi en pràctica.

La utilització de la música (des de la mirada sistèmica) en aquesta proposta, a més a més d'in-

troduir els continguts propis de l'àrea de música, afavorirà un dels objectius que **es pretenen**: el sentit de pertànyer a un grup i la consolidació del grup classe (la tribu), ja que la música fa que els alumnes sincronitzin les seves emocions, reforça els vincles de pertànyer a un grup i els prepara per a una acció conjunta.

4. Conclusions

Els projectes duts a terme amb l'aplicació dels principis de la pedagogia sistèmica en relació a les famílies han creat evidències clares del gran poder del sistema familiar present a l'escola, que confirmen la importància primordial del reconeixement de la família en el sistema escolar, com queda palès en l'observació de tot el procés.

Com volien demostrar les hipòtesis dels projectes, es verifica que l'aplicació de la nova mirada, sense el judici i des del cor, augmenta la pertinença i el vincle entre les famílies, els alumnes i els docents.

5. Referències bibliogràfiques

- BERTALANFFY, L. von (1976). *Teoría general de los sistemas*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- BOLTE, J. (2009). *My Stroke of Insight*. Londres: Plume Editions.
- HELLINGER, B. (2012). *Los órdenes de la ayuda*. 3a ed. Buenos Aires: Alma Lepik.
- PARELLADA Enrich, C. (2012). "Mostrando los vínculos, urdiendo las redes, mirando al futuro. El fascinante mundo de la pedagogía sistèmica". *Aula de Innovación Educativa*, 211, 10-17.
- TRAVERSE VILAGINÉS, M. (2007). *La pedagogía sistèmica. Fundamentos y práctica*. Barcelona: Graó.